Yoruma Dönüşen Okuma
Hayri Esmer

Yapıt okumanın, her zaman için doğruyu dile getirme iddiası olmasa bile inandırıcılık gibi samimi bir etkileyiciliği vardır. Onu sahici ve ikna edici kılan en önemli yön de budur. Yapıtta çoğu kez fark edilemeyen veya örtük olan şeyin, çözümleme metninde derinden ikna edici ve sarsıcı bir nitelik olarak belirmesi, yapılan okuma ve yorumun yetkinliğiyle ilintilidir. "Yorum" öteden beri önemli bir kavram olarak bilinse bile günümüzde, özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapıt çözümlemelerinde genişleyen bir anlam yelpazesi içinde yön gösterici bir kavrama dönüştüğü tartışmasızdır. Kavramı, yapıtın "çok anlamlılığı" ve "açık uçluluğu" şeklinde yorumlandığını düşünür de, farklı disiplinler içinden okumaların yapıldığını da dikkate alırsak, bugün yapıt okumanın, uçları iyice belirsizleşen yorumların sunulduğu geniş bir mecrada hayat bulduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda yapıtın öğelerine dayalı birincil anlamın ötesinde, dizgenin önem kazandığı; dil, üslup, biçim, kurgu, teknik gibi bileşenlerin ilişkilerinden çıkarılan değişen anlamlar örgüsü ve bunlara dayanarak yapılan yorumların yapıtı çözümlemek için önemli görüldüğünü belirtmek gerek.

Bu tür yorumlamalara dayalı bilgilerin yanlışlığı belki de hiçbir zaman kanıtlanamayacağından dolayı yazara görünüşte geniş bir özgürlük alanı sunduğu görülebilir. Halbuki geniş/çok yönlü ve derinlikli bir bilgi gereksinimi, bu işi daha baştan karmaşık bir yapıya dönüştürüverir. Çünkü kuramsal olarak, yapıt hakkında "her şey" söylenebilir gibi görülmesine karşın söylenebilecekler, farklı disiplinlerin spesifik bilgilerini gerektirecek bir bilgi zemini üzerinde, yapıt ve onun gerçeği ile ilgili olgularla desteklendiği oranda inandırıcı olabileceklerinden dolayı da, daha baştan geniş kuramsal bir bilgiye bağlılık içerisinde hareket edilmesini zorunlu kılar. Bu bağlamda her okuma, özgürlüğümüz ve sınırlılığımız paradoksunda cereyan eden öznel bir bakışı ortaya koyar.

Çok anlamlılık ve yorum

Bir yapıt ne kadar etkili ve başarılı olursa olsun, onunla ilgili okumalar yapılmadıkça gerçek değerine ulaşması söz konusu olamaz. Okuma, yapıtı bulunduğu noktadan alıp sahip olduğu gizli anlamları deşifre ederek görülebilir kılmakla birlikte, farkına varılmasını, dikkat çekmesini ve önemsenir kılınmasını sağlar. Bu anlamda okuma, yapıtın derinliğini ve gizil gücünü açığa çıkararak, onun aracılığıyla olabilecek veya ulaşabileceğimiz içsel anlamları görebilme olanağı sunar. Tarihsel süreç içinde sunulan her yöntem yapıtın üzerindeki gizemi aralayıp bu derinliğe ulaşmaya çalışmıştır. Bu anlamda Panofsky'nin geliştirdiği ikonolojik, ikonografik okuma buna önemli bir katkı sağlamış; ancak yine de süreç içinde gittikçe etkisini yitirmiştir. Panofsky'nin yöntemi bugün sınırlı da olsa kullanılmakla birlikte, günümüzü asıl etkileyen 1960 sonrası düşünce ve sanat hareketlerinin getirdiği yeni çözümleme yöntemleri olmuştur. Post yapısalcı çözümleme bunların başında gelir. İkili karşıtlıklar, benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durarak, "düz anlam" ve "yan anlam" üzerine yapılanır bu bakış.Yapıtın yapısal öğelerinin düzenlenişi, birbirleriyle ilişkileri ve bağlamlarından yeni anlamların üretildiği; her gösterenin başka bir göstereni işaret ettiği; bunun da anlama kaynaklık eden "gösterge zincirleri" oluşturarak, bitimsiz bir oyuna dönüştüğünü düşünen Deridda, bunların tarihsellik içinde yeni anlam bağlantılarıyla sürekli yoruma açık yönlerini dile getirerek, "yapıtın tek değil, çok anlamlılığı" üzerinde durur. Yine Umberto Eco'nun yapıtın sonsuz sayıda yoruma açık olabileceğini savlayan "Açık Yapıt" kuramı; ve bu bağlamda "çokluk", "çoğulluk", "çokanlamlılık " kavramları üzerinde durması; yapıt ile açıklık arasındaki diyalektikte yapıtın kalıcılığını ve sürekliliğini görmesi, son dönemlerin en çok üzerinde durulan çözümleme biçimleri olsa gerek.

Yapıtın bu çok anlamlılığı ve farklı yorumlamalara açık oluşu, Modernizm sonrası gelişmeler ve sanatın izlediği rota ile ilgili olduğu muhakkaktır. Bu dönemde yapıta ve estetiğe ilişkin, getirilen sorgulamalar bu değişimin esas nedenleri. Gerek estetiğin güzel ile ilişkisinin, gerekse sanat yapıtının ne olduğu sorularına aranan cevaplar, onların 'yitimini', daha doğrusu alternatif bir bağlam içinde ancak varolabileceklerini ortaya koydu. Daha geniş kapsamda düşünüldüğünde bu sorgulama, Kant'tan beri yüceltilen akılcılığın, aşkınsallığın ve genel anlamıyla Modernizme, Pozitivizme yönelen bir sorgulama idi. Bunun sonucunda da bir taraftan sanat, felsefe ve yaşam arasındaki sınırların bulanıklaşması, diğer taraftan bu anlayışla biçimlenen pratikler, özellikle de Minimal ve Kavramsal sanat bu anlamda kırılmanın esas yönü olmuştu. (Duchamp, Newman, Kaprow, Le Witt ve diğerleri) Ortaya çıkan yapıtlarda, özellikle performans ve diğer bazı yapıtların izleyiciyle tamamlanır duruma gelmesi; ya da izleyicinin yapıta dahil edilerek yaratıcı boyutunun ona dayanması gibi durumlar, yapıtın tek bir disiplinin desteğiyle çözümlenemeyecek kadar karmaşık bir hale dönüştüğünü gösterdi ki bu da çoğulcu bir bakışla yapıta bakmamızı zorunlu kıldı. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde görülen o ki, çoğulculuğun, yapıtlar arası etkileşimin, öznelerarası ilişkinin öne çıktığı bir süreç belirginleşti; ve artık söz konusu olan şey, disiplin temelinde değil disiplinlerarası, çoğulcu ve güncel yaşamın her alanından beslenen ve Toplumsal Kuram içinden yapılan okumaların önemsendiği bir bakış yerleşti.[1] Giderek düşünceye temellenen ve düşünceye dönüşen sanatı da, yapıtı da anlamak ve içselleştirmek, aynı şekilde kuramsal bir arka planı ve buna dayanarak geniş bir yorumlama yeteneğini ve görebilme şeklini zorunlu kılan okumalarla mümkündü.

Bu anlamda yapıt okumak, toplumbilimden siyasetbilimine, estetikten felsefeye, göstergebilimden psikanalize ve hermeneutike kadar geniş bir yelpazede farklı disiplinlerin yardımını gereksinebilmektedir. Bu, okumanın değişmez bilimsel yöntemlerle yapılması gerektiği anlamına gelmemelidir elbette. Tersine, bu tür bir bilimselliğin ya da metodolojinin onu katı bir yapıya sokabileceğini de unutmamak gerek. Bu bilgi ve deneyimi arka planına alan yorumlamalardan amaç: yapıtın bu alanların kendilerine özgü geliştirdiği yöntemlerle, onun karmaşık örüntülerinin çözümlenebilir ve anlaşılabilir kılınmasına getireceği katkıdır. Kaldı ki bunun da ötesinde yapıt okumalarının da, yazarın kendine özgü geliştirdiği bağımsız bir anlatı alanı olduğu bugün yaygın olarak kabul gören bir tutumdur; ve özgün bir dil yapısı içinde çözümlemenin kendisi de bağımsız bir yapıt gibi düşünülmektedir. Bu anlamda Barthes'in yapıt okumayı yapıt üretimiyle bir tutan bakışı, en az okunan yapıt kadar okumanın kendi içindeki biçimi, dili ve kurgusunun yetkin bir biçimde çözümlenmesinin önem kazandığını işaret eder. Her zaman için başarılı ve sıra dışı bir okuma, kuramsal yaklaşımlardan ve yöntemlerden yararlanmasına karşın; bunların dışında yapılanır. Hatta ne kadar o kurallardan sıyrılıp, bağımsız bir alımlama, anlamlandırma ve yorumlama süreçlerini gerçekleştirebilirse o kadar özgün bir kimlik kazanacağı kuşkusuzdur.

Bizdeki durum

Bu çerçevede baktığımızda ülkemizde çözümleyici yapıt okumalarının yaygın olduğunu söylememiz oldukça güç. Bunun temel nedeni olarak da böyle bir geleneğe sahip olmamamız gösterilebilir elbette. Ancak yine de son yıllarda, sınırlı da olsa yapılan seçkin okumaları görmemek haksızlık olur sanırım. Eski bakış şekillerinden ayrıksılaşan, çözümleyici ve yorumu eksen alan bakışlarla yapıtı oluşturan gizli bağlantıları bulup bunların taşıdığı anlamları

çıkarabilen; gerektiğinde farklı disiplinler içinden, zaman ve uzamı dikkate alarak okunup yorumlanabilen; kendi başlarına yapıt niteliği olan okumaların aranan ve el üstünde tutulan örnekler olduğunu da belirtmek gerek. Yine bu tür bakışların eğitimle sistemleşmesine yönelik gelişmelerde yok değil ülkemizde. Sözgelimi Anadolu Üniversitesinde, sanat eleştirisi konusunda uzman yetiştirmeyi hedefleyen bir bölüm açıldı.[2] Bu bölümün sanatın uygulama boyutunu da dikkate alarak dünyadaki çağdaş düşünce anlayışları içinden sanatı okuyabilmeyi hedefliyor olması plastik sanatlar alanında kurama verilen önemin eğitim alanına bir yansıması.

Öte taraftan, azınlıkta olan bu iyi niyetli istem ve girişimlere karşın aslında durumun hiç de iç açıcı olmadığı işin başka bir yönü. Gerek günümüzde üretilen, gerekse sanat tarihimize yönelik okuma ve incelemelerde, çözümleyici-yorumlayıcı bir bakıştan uzak, daha çok izlenime dayalı tanımlamalarla yaygın bir şekilde karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. Okunacak pek çok yapıt olmasına karşın, batılı örneklerle kıyaslayabileceğimiz çözümlemeler yok ortada. Batı da ise durum bunun tam tersi. Oradaki durumu daha genel anlamıyla ifade eden Baudrillard'ın ifadesiyle söylersek "olağanüstü çözümleme yollarına sahibiz ama çözümlenecek durum yok" Batıda durum öteden beri, doğası gereği bizdekinin tam tersi bir mecrada hayat bulmuştur. Sanatçılarla felsefecilerin, düşünürlerin hep aynı düzlemde düşünülmesi, onların ilişkilerinin yönünü değiştirerek, neredeyse felsefeden kopuk ve o birikime dayanmayan bir sanat olamayacağı daha baştan kanıksanmıştır. Bu nedenle de tarihsel süreç boyunca Batı'da üretilen yapıtlar hakkında, çağının gerektirdiği bakışlarla irdeleyici okumalar yapılmış; ve sonraki süreçler bu okumalar üzerine inşa edilmiştir. [3]

Bu anlamda sahip olduğumuz kültürel birikimin, Batı'dakinin tersine, yeniden üretilemediği, dönüştürülemediği ve yaşamımızda dolaşıma sokulan bir değer haline getirilemediği ortaya çıkmaktadır ki, bu da bugünkü sorunlarımızın esas kaynağı olarak dikkat çekmekte; ve en önemlisi de bu durum, varoluşumuzu üzerine inşa ettiğimiz "temelsiz" ve "geleneksiz" bir zeminden beslendiğimiz sonucunu ortaya koymaktadır. Belleği oluşturulamayan, oluşturulmaya çalışılsa bile korunamayan bir varoluş, sistemleşememiş ve geleceğini öngörülebilir olmaktan uzaklaştırarak güncelliğin yüzeyselliğine terk etmiş sayılır. Bu da gittikçe kültürü magazinin içinden okumaya, en ciddi şeyleri bile eğlencenin ve tüketimin aracı olarak algılanmasına yol açmaktadır ki bizde de çoğunlukla yapılan budur.

Sonuç olarak Mehmet Ergüven'in deyişiyle …"bir resmin anlamı, temsil ettiği şeyle örtüşmez her zaman". Bu birincil anlamının ötesinde zaman ve uzama bağlı olarak olası yan anlamların olduğu; ve bunların örtük görünümlerinden açığa çıkarılıp okumalarla yorumlanabileceğini belirtmek gerek. Bunu da, Mümtaz Sağlam'ın ifadesiyle söylersek "...bir bakış sorunsalı durumuna indirgemek ve bilgiye dayalı bir zeminde yapıtın dilsel tavrını ayrıştıracak saptamalar ve kıyaslamalar eşliğinde gerçekleştirmek gereklidir." Böyle bir bakışın gereksindiği şey: geniş bir yelpazeye sahip kuramsal bilgi yetkinliğidir.Bizdeki durumun da buna yakınmış gibi görünse de yakından bakıldığında aslında çok uzağında olduğu gözden kaçmamaktadır.

Dipnotlar

1-Hasan Bülent kahraman, "Estetiğin Sonu mu?" Varlık Dergisi Ocak 2003 (Söyleşi: Enver Ercan)

2-Sanatbilimi Anabilim Dalı, Güzel Sanatlar, Kuram ve Eleştiri Programı adıyla bilinen program 2003 yılında Halil Akdeniz tarafından açılmış olup, Yüksek Lisans Düzeyinde eğitim vermektedir.

3- Bu noktada Deleuze'un Bacon; Deridda'nın Adami; Lyotard'ın Monory; Faucault'un Manet, Magritte ve Vélasquez; Sartre'nın Tintoretto ve Giacometti; Kristeva'nın Holben; Berger'in Caravacio için resim altları; Bathes'in fotograf üzerine yapılmış okumaları ilk akla gelenler.